

УДК 81'42:008

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ ТА МІЖКУЛЬТУРНИЙ ДИСКУРС У КОНТЕКСТІ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Микуляк О.В., аспірант

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Стаття присвячена дослідженню особливостей міжкультурної комунікації та міжкультурного дискурсу у контексті лінгвістичних досліджень. На основі положень провідних шкіл і напрямів виокремлено основні аспекти дискурсу, запроваджено термін «міжкультурний дискурс», визначено суть міжкультурної компетентності.

Ключові слова: мова, культура, міжкультурність, міжкультурна комунікація, міжкультурний дискурс.

Статья посвящена исследованию особенностей межкультурной коммуникации и межкультурного дискурса в контексте лингвистических исследований. На основе положений ведущих школ и направлений выделены основные аспекты дискурса, введен термин «межкультурный дискурс», определена суть межкультурной компетентности.

Ключевые слова: язык, культура, межкультурность, межкультурная коммуникация, межкультурный дискурс.

Mykuliak O.V. THE INTERCULTURAL COMMUNICATION AND INTERCULTURAL DISCOURSE IN THE CONTEXT OF LINGUISTIC INVESTIGATIONS

The article deals with the investigation of intercultural communication and discursive peculiarities in the context of linguistic investigations. Based on the regulations of leading schools and trends, the main aspects of discourse have been distinguished and, therefore, the term “intercultural discourse” has been established.

Key words: language, culture, interculturalism, intercultural communication, intercultural discourse.

Постановка проблеми. Той факт, що культура знаходить унікальне відображення у мові, є незаперечним. Коли ж говорити про мову, то найбільш доцільним визначенням даного поняття з точки зору взаємозв'язку з культурою ми вважаємо таке: «мова – могутня суспільна зброя, що утворює націю за допомогою зберігання та передачі культури, традицій, суспільної самосвідомості визначеного мовленнєвого колективу і формує людський потік в етнос» [7, с. 15].

Ідея зв'язку мови та культури виникла ще у XVIII ст. і вперше була науково обґрунтована у XIX ст. німецьким філософом і лінгвістом Вільгельмом фон Гумбольдтом. На його думку, мова найточніше характеризує етнос, його спосіб життя та культуру у найширшому розумінні, саме у мові відбивається не тільки навколишній світ людини, а й суспільна свідомість народу, ментальна система цінностей та стереотипів. В. фон Гумбольдт говорить про те, що «мова народу – це його дух, а дух народу – це його мова, бо через мову ми пізнаємо світ, його особливості» [2, с. 162].

Російський лінгвіст С. Тер-Минасова у своїй праці «Язык и межкультурная коммуникация» порівнює мову із дзеркалом, що відображає дійсність і створює свою картину світу, специфічну для кожної мови. Суспільне буття, різноманітні відношення, спостереження та досвід людей знаходять відображення у мовному словнику, який виступає

основним засобом передачі етнокультурної інформації [7, с. 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У нашій роботі опираємося на дослідження багатьох науковців у галузі міжкультурної комунікації (далі – МЖК) та компетентії. Дослідниками МЖК є: Е. Сузан, Р. Гестелан, Р. Гібсон, Дж. Джексон, Р. Левіс, М. Марцянік, Н. Мартін-Юдіт, Т. Накояма, М. Роджерс, Б. Томалін, М. Нікс, Г. Аврамов, І. Андреева, Л. Балабанова, Е. Белая, Н. Васильєва, С. Вершинін, А. Гладуш, Л. Грицаєва, Л. Цурикова, О. Дигіна, Г. Єлізарова, В. Монакін, Н. Боголюбова, С. Тер-Минасова.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сутності міжкультурної комунікації та міжкультурного дискурсу у контексті лінгвістичних досліджень. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: враховуючи взаємозв'язок мови і культури, розкрити поняття міжкультурності; охарактеризувати особливості міжкультурної комунікації, назвати основні аспекти дискурсу, дати визначення терміну «міжкультурний дискурс».

Виклад основного матеріалу дослідження. Взаємодія культур та мов, їх вплив одна на одну залучає людей до міжкультурної комунікації, тобто пошуку взаєморозуміння та співпраці, але із добрим усвідомленням культурних відмінностей, які потребують усестороннього вивчення для успішної інтеграції у міжкультурний простір.

Суть поняття міжкультурності М. Чухія пояснює на прикладі німецької культури: «Що стосується міжкультурності, то її можна спостерігати на першій фазі пристосування до німецької культури, а отже, процес довіри, а потім відчуження від німецького середовища і повернення у власну культуру, і, нарешті, утворення міжпростору як середнього середовища між двома культурами» [19, с. 312]. Науковець Карміне Хієлліно заявляє, що міжкультурність є пропозицією звільнення від примусів глибоко вкоріненого монокультурного самосприйняття. Через усвідомлення різниці виникає дивовижна можливість для власного зростання [12, с. 8]. Євгенія Богомолова, у свою чергу, пояснює три основних фази міжкультурності: інтеркультурність – префікс інтер (лат. між, під) – існування між двома культурами, двома світами; транскulturність – запозичення чужих культурних елементів; мультикультурність – співіснування різних культур [11, с. 7].

Треба зазначити, що відкрита зовнішня дискусія з міжкультурною точкою зору та перспективами у германістиці виникла тільки у 1990-х роках, що відповідно вплинуло на подальші дослідження робочої міграції і міграційних рухів у Німеччині з 1960-х років, що зробили Німеччину імміграційним суспільством. Так виникає нова парадигма дослідження у германістиці – міжкультурна германістика, що викликає особливий інтерес при вивченні німецької мови як іноземної, а також поширення культури Німеччини за кордоном.

Термін «міжкультурна комунікація» було вперше вжито у 1959 році Е. Холлом у його етнологічній розвідці «The Silent Language» [15], а з 1960 він став предметом відкритих дискусій, а згодом виокремився у самостійну галузь дослідження. У вузькому значенні під терміном «МЖК» у мовознавстві розуміється безпосереднє спілкування двох і більше індивідуумів з різними культурними поглядами за допомогою мови чи невербальних засобів спілкування. Дослідження МЖК спрямоване в основному на розробку стратегій і тактик спілкування, комунікативних зразків для забезпечення взаєморозуміння та подолання міжкультурних непорозумінь і провалів. У широкому значенні термін «міжкультурна комунікація» означає «медіальні форми вираження міжкультурної комунікації у фільмі, телебаченні, радіо, Інтернеті й інших ЗМІ; форми повсякденної МЖК так само відображаються, стилізуються і впливають, як і між-

культурне поширення комунікаційних технологій і медіа» [16, с. 8].

Таким чином, можна з достатньою точністю стверджувати, що мова є елементом культури та світогляду людей, мова безпосередньо пов'язана з культурою, що створює позамовну дійсність. Дискусія про взаємозв'язок мови і світогляду, що у лінгвістиці позначається терміном «мовної відносності» є досить суперечливою. Концепт «мовної відносності» був розглянутий у працях антропологів Едварда Сапіра і його учня Бенжаміна Ворфа і названий «гіпотезою Сепіра-Ворфа»¹. Теорія мовної відносності намагається збагнути взаємозв'язок між мовними і культурними відмінностями.

У нашому дослідженні беремо до уваги міжкультурну прагматику, яка полягає у тому, що проблеми при спілкуванні представників різних культур можуть виникати при недостатньому опануванні вимови, словникового складу мови і граматики. На думку К. Ергардта, «помилки у прагматичній сфері призводять не тільки до інтернаціональних ускладнень широкого масштабу, а й спричиняють велику загрозу комунікативній рівновазі у повсякденному міжкультурному спілкуванні через фонетичні, морфологічні, синтаксичні і лексичні помилки» [14, с. 156].

Ю. Штрауб, А. Вайдеман і Д. Вайдеман термін «міжкультурна комунікація» визначають як основне, провідне поняття сучасного світу, спеціальна форма комунікації, її варіант, в якому сфокусовано аспект міжкультурності [18, с. 24]. Г.Р. Йозефі й І. Браун трактують це поняття так: «МЖК – це форма дискурсу, в якому спілкуються люди з різними культурними контекстами. При МЖК важливу роль відіграють релігійно-культурні, соціологічно-етнологічні, мовно-суспільні фактори. Саме вони змінюють внутрішні і зовнішні умови, за яких повідомлення від адресата до адресанта кодуються і декодуються. Ці фактори варіюють також напрямок, ціль і стиль спілкування, що у семіотиці називається прагматичним виміром знакової системи» [20, с. 93-94].

Для того, щоб зрозуміти поняття міжкультурного дискурсу, потрібно спочатку дати визначення власне дискурсу. Німецький словник Duden подає таку дефініцію: «Дискурс – це сукупність мовних складових, які фактично реалізують мовне висловлення».

¹ https://de.wikipedia.org/wiki/Benjamin_Whorf.

У праці «Мова і мовна діяльність» К. Еліх зазначає: «Дискурс (лат. *discutere* – «перебігати, проходити, протікати») – висловлення для (тематичного) обговорення, чи у загальному для спілкування, яке особливо зосереджене на пошуку філософських тем» [13, с. 126]. У Німеччині у XVIII столітті він вживається у розмовній мові для позначення часу, моменту, а з 1960 року входить у науковий обіг і знаходить своє теоретичне обґрунтування.

П. Серіо виділяє вісім значень терміну «дискурс»: 1) еквівалент поняттю «мовлення» (за Ф. Соссюром), тобто будь-яке конкретне висловлення, 2) одиниця, яка за розмірами більша за фразу, 3) вплив висловлення на його одержувача з врахуванням ситуації висловлення, 4) бесіда як основний тип висловлення, 5) мовлення за позицією того, хто говорить, що протилежне розповіді, яка не включає такої позиції (за Е. Бенвеністом), 6) використання одиниць мови, їх мовної актуалізації, 7) соціально чи ідеологічно обмежений тип висловлення, 8) теоретична база, призначена для дослідження умов функціонування тексту [6, с. 26-27].

В.Е. Чернявська, узагальнивши розуміння дискурсу у вітчизняному і зарубіжному мовознавстві, виділяє два основні типи: 1) «конкретна комунікативна подія, зафіксована у письмовій формі і усному мовленні, яка здійснюється у певному когнітивному і типологічно зумовленому середовищі», і 2) «сукупність тематично обумовлених текстів» [9, с. 143, 144].

«Лінгвістичний енциклопедичний словник» містить точне і культурно-ситуативне розуміння дискурсу, де він визначається як «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними й іншими факторами; текст у ситуативному аспекті; мовлення, яке розглядається як ціленаправлена, соціальна дія, як компонент, який бере участь у взаємодії людей і механізмів їхньої свідомості (когнітивних процесів)». Дискурс – це мовлення, «занурене у життя» – вважає Арутюнова, – тому термін «дискурс» на відміну від терміну «текст» не застосовується до стародавніх та інших текстів, в яких немає безпосереднього зв'язку з «живим життям» [1, с. 136-137].

З позиції лінгвістики мовлення, дискурс – це процес живого вербального спілкування, який характеризується багатьма відхиленнями від канонічного письмового мовлення, звідси основна увага акцентується на мірі

спонтанності, завершеності, тематичній зв'язності, зрозумілості розмови для інших людей [4, с. 193]. Ю.Н. Караулов розуміє під дискурсом мовленнєвий продукт, який розглядається у всій повноті свого вираження (вербального і невербального, паралінгвістичного) і намірів із врахуванням всіх екстралінгвістичних факторів (соціальних, культурних, психологічних), важливих для успішної комунікативної взаємодії. Хоча, як вважає В.В. Красних, дискурс – це не тільки сам продукт, але й діяльність (сукупність процесу і результату), у процесі якого і виникає мовленнєво-мисленнєвий продукт. Для порівняння варто навести дефініцію А.Е. Кібрика: «комунікативна ситуація, яка складається зі свідомості комунікантів (партнерів спілкування) і тексту, який виникає у процесі спілкування» [3, с. 126].

Отже, дискурс – вербалізована мовленнєво-мисленнєва діяльність, яка розуміється як сукупність процесу і результату та яка володіє як власне лінгвістичними, так і екстралінгвістичними планами [4, с. 113].

М. Стаббс виділяє три основні характеристики дискурсу: 1) з формального боку, – одиниця мови, яка більша за речення; 2) у плані змісту дискурс пов'язаний з використанням мови у соціальному контексті; 3) за своєю організацією дискурс інтерактивний, діалогічний. За Даниловою, існує два типи дослідження дискурсу – когнітивно-дискурсивний і комунікативно-дискурсивний. Таке розрізнення підходів у дискурсі зводиться до різниці між семантикою і прагматикою знаку. Семантика дискурсу у такому значенні трактується як сукупність інтенцій і установок у спілкуванні, а прагматика дискурсу – як способи вираження відповідних інтенцій і установок [4, с. 114].

Для кращого розуміння цього поняття варто розглянути погляди трьох найважливіших шкіл дискурсивного аналізу: англійської (британської), французької і німецької. Так, у англійців цей термін є частково самостійний, але водночас він співвідноситься з поняттям тексту і використовується для позначення мовних явищ. У цьому випадку поняття дискурсу вживається для автентичного, повсякденного спілкування. Французький дискурсивний напрям спрямований на розгляд цього поняття з суто наукової точки зору, емпірично-епістеміологічної, де основна увага акцентується на зв'язку мови і мислення. Провідними представниками цієї школи є М. Фуко і Г. Башляр.

Особлива концепція дискурсу розробляється у 1970-х роках у працях відомого французького історика, соціолога і мовознавця Мішеля Фуко, який використовує це поняття (*discours*) для позначення суспільно-історичних систем людського знання. Основні ідеї вченого викладені у його книзі «Археологія знання». Дискурс, за Фуко, виступає як частина «дискурсивної практики» – різноманітних сфер людського пізнання. Це – «сукупність анонімних, історичних, завжди детермінованих місцем і часом правил, які у певній епосі й для певного соціального, економічного, географічного і мовного середовища визначили умови впливу висловлення» [8, с. 134]. Він хоче підкреслити, що це не тільки сукупність знаків, а дещо більше, це – соціально-історична інформація, фон, який порівнює події з дискурсом чи визначає «світ дискурсу» [8, с. 135].

Що ж до німецької дискурсивної школи, то вона багато чого запозичила із французької, а саме надалі розвивала ідеї М. Фуко. Концепція німецького дискурсу – це, насамперед, концепція літературознавча і пов'язана з іменами таких учених як: Утц Маас, Юрген Лінк, Юрген Хабермас. У. Маас виділяє такі концептуальні положення теорії дискурсу: «Дискурс виступає корелятом мовної структури та її соціально-історичної і суспільної практики» [17, с. 18].

Послугуючись найважливішими концепціями і положеннями названих шкіл і їх дослідників та концентруючись саме на філологічних засадах дискурсивного аналізу, тобто суто мовних особливостях й суспільній дійсності, варто назвати основні аспекти дискурсу:

1) Конкретні, імагінерні й віртуальні текстові корпуси; тексти зі спільною темою; тексти із взаємодією спільних висловлень, функцій, мети та способу комунікації; ідеологічна гомогенність текстів; поліфонічний діалог між текстами; діалогічні і інтертекстуальні відношення у текстах; функціонально однотипні тексти; інтертекстуальність; інтермедіальність; трансмедіальність.

2) Комунікативна структура дії; організація дій; твір діючих людей; конвенційна позиція дії і діяльності; взаємозв'язок між дією, мисленням і мовленням у конкретних соціально-історичних контекстах; мовні наміри дії; стратегічна мета дії; структура відображення дійсності у комунікативній діяльності; комунікативна взаємодія; впорядкування текстів у реальній суспільній взаємодії; провідна функція дії;

3) Мовна комунікація на мікросоціальному рівні; вираження комунікативного досвіду; публічний комунікаційний і пізнавальний простір; форма соціальної практики; відношення між суспільними макро- і мікρο-структурами у тексті та мовленні; поєднання мовних форм, концептуальних і суспільних подій; система колективних символів;

4) Структура ідентичності; вироблення ментальних моделей; формування через спільні соціальні знання, норми, установок та ідеології; формування свідомості; комунікативна структура моралі; понятійна структура дійсності; визначення людських форм існування.

Названі аспекти підкреслюють чотири види компетентностей, які мають особливе значення для поняття дискурсу: 1) зв'язок поняття дискурсу з поняттям тексту, враховуючи взаємодію текстів; 2) зв'язок поняття дискурсу з концепцією мовної дії, її прагматичної орієнтації; 3) звернення поняття дискурсу на суспільство, тобто вираження мислення у дискурсі членів суспільства; 4) наголошення на функції стимулювання до суспільних перетворень, тобто не її пасивне сприймання, а активне конструювання ментальних установок.

Беручи до уваги думки провідних науковців, дискурс трактуємо як процес мовленнєво-мисленнєвої організації інформації, тексту, висловлювання, оформленого відповідно до мовних норм та зануреного у реальну етнокультурну дійсність.

Чи треба говорити про різні типи дискурсу? Багато дослідників погоджуються з цією думкою, розрізняючи, з одного боку, так би мовити, національні дискурси (наприклад, російський, англійський, іспанський і т.д.), а з іншої – у рамках одного національного дискурсу, наприклад, дискурс поетичний, естетичний, науковий, критичний, педагогічний, юридичний, політичний та інші [5, с. 41-50]. А В.В. Красних вважає, що, «безумовно можна говорити о «национальном» дискурсе (в предложенном понимании последнего термина» [4, с. 112]. Науковець при цьому дає чітке визначення російському дискурсу: «русский дискурс – это вербализованная речемыслительная деятельность, понимаемая как совокупность процесса и результата, обладающая как лингвистическим, так и экстралингвистическим планами и осуществляемая на русском языке представителями русского национально-лингвокультурного сообщества». При цьому ж дослідниця говорить

і про перехідні випадки, коли спілкування здійснюється, наприклад, російською мовою, але представниками різних національно-лінгвокультурних спільнот (іноземними студентами, наприклад). І знову ж таки наголошує, що у схожій ситуації не можна визначити дискурс як однозначно мононаціональний, оскільки навіть «при идеальной русской лингвистической форме выражения когнитивные аспекты, т. е. то, что стоит за речью, за лингвистической формой, за языковыми средствами, будут весьма различны и отличны от русских» [4, с. 114]. Враховуючи цей аспект, можна говорити про міжкультурний дискурс.

Про міжкультурний дискурс говорять вже починаючи з 80-х років ХХ століття у Німеччині, хоча точного визначення не дають, говорять про «мультикультурні способи життя» [10, с. 21], «мультикультурне суспільство», «сумарність наявних культур» [10, с. 21], «баагатомірне, децентроване, динамічне, множинне, різноманітне розуміння культури та суб'єкта, ідентичності та колективних ознак» [10, с. 22].

Роблячи огляд літератури за темою, ми все ж таки не знайшли наукового визначення поняття «міжкультурний дискурс», тому намагатимемося трактувати його на свій розсуд, враховуючи вищеописані особливості власне дискурсу. Отже, міжкультурний дискурс – це мовно-мисленнева діяльність, яка відбувається між представниками різних лінгвокультур, включає як мовні, так і позамовні їх особливості, їхню схожість і відмінність та покликана забезпечити взаєморозуміння між учасниками різних лінгвокультур.

Висновки. Посилаючись на вище розглянуті праці та враховуючи основні наукові здобутки, можна зробити такі висновки:

1) мова і культура перебувають у тісному взаємозв'язку, де мова, з одного боку, елемент культури, з іншого, культура проявляється у мові через мовні одиниці, які насичені культурною інформацією.

2) МЖК – це комунікація між представниками різних лінгвокультур з урахуванням культурної специфіки мов інофонів, що передбачає постійний обмін, взаємозбагачення та взаємовплив мов і культур.

3) Поняття міжкультурності – це існування у міжпросторі, що передбачає взаємодію, взаємопроникнення та взаємообмін елементами своєї та чужої культур.

4) Міжкультурний дискурс – це мовно-мисленнева діяльність, яка відбувається між представниками різних лінгвокультур, включає як

мовні, так і позамовні їх особливості, їхню схожість та відмінність та покликана забезпечити взаєморозуміння між учасниками різних лінгвокультур.

5) Суть міжкультурної компетенції полягає у засвоєнні мовних та мовленневих умінь та навичок, посилаючись на міжкультурну прагматику; у знанні специфіки МЖК та особливостей національних особливостей народів, які беруть участь у процесі спілкування, враховуючи системний характер мов та культур, що взаємодіють, що дозволяє успішному протіканню комунікації між різними лінгвокультурами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арутюнова Н.Д. Истоки, проблемы и категории прагматики. Новое в зарубежной лингвистике: Вып. XVI: Лингвистическая программа. М.: Прогресс, 1985. С. 3-42.
2. Гумбольдт В. Язык и философия культуры: пер. с нем. М.: Прогресс, 1985. 320 с.
3. Кибрик А. А. Фinitность и дискурсивная функция клаузы. URL: http://www.philol.msu.ru/~otipl/new/main/people/kibrikaa/files/Finiteness_discourse_clause@ITG3_2008.pdf.
4. Красных В. В. Этнопсихолінгвистика и лінгвокультурология: курс лекций. М.: Гнозис, 2002. 284 с.
5. Морковкин В.В., Морковкина А.В. Русские агнонимы (слова, которые мы не знаем). М., 1997.
6. Серио П. О языке власти: критический анализ. Философия языка: в границах и вне границ. Харьков: Око, 1999. С. 83-100.
7. Телия В.Н., Графова Т.А. и др. Человеческий фактор в языке: языковые механизмы экспрессивности: коллективная монография / Институт языкознания. Москва: Наука, 1991. 214 с.
8. Фуко М. Археология знания / Пер. з фр. В. Шовкун. К.: Основи, 2003. 326 с.
9. Чернявская В.Е. Дискурс как объект лингвистических исследований. Текст и дискурс. Проблемы экономического дискурса: Сб. науч. тр. СПб: С.– Петерб. гос. ун-та экономики и финансов, 2001. С.11-22.
10. Arens, Hiltrud «Kulturelle Hybridität» in der deutschen Minoritätenliteratur der achtziger Jahre. Band 12, 2. Auflage 2008, (unveränderter Nachdruck der 1. Auflage 2000), X, Stauffenburg Discussion. 244 S.
11. Bödeker, Birgit; Freese, Katrin (1987), Die Übersetzung von Realienbezeichnungen bei literarischen Texten: Eine Prototypologie, TEXTconTEXT 2/2-3, S. 137-165.
12. Chiellino, Carmine (Hrsg.) (2007) Interkulturelle Literatur in Deutschland. Stuttgart [u. a.]: Metzler, X 536 S.
13. Ehlich, Konrad (2007) Sprache und sprachliches Handeln. Pragmatik und Sprachtheorie, Prozeduren des sprachlichen Handelns, Diskurs, Narration, Text, Schrift. 3 Bände. Berlin, New York: De Gruyter. 1688 S.
14. Ehrhardt, Claus: «Diplomatie und Alltag: Anmerkungen zur Linguistik der interkulturellen Kommunikation». In: Jürgen Bolten und Claus Ehrhardt (Hg.): Interkulturelle Kommunikation: Texte und Übungen zum interkulturellen

- Handeln. Sternenfels: Verlag Wissenschaft & Praxis 2003, S. 136-166. С. 139
15. Hall, E. (1973) *The Silent Language*. New York: Anchor Books. 217 p.
16. Lüsebrink H. J. (2008): *Interkulturelle Kommunikation*. Stuttgart
17. Maas Utz «Als der Geist der Gemeinschaft eine Sprache fand». *Sprache im Nationalsozialismus. Versuch einer historischen Argumentationsanalyse*, Opladen: Westdeutscher Verlag (1984). 261 S.
18. Straub, Jürgen, Weidemann, Arne und Weidemann, Doris (Hg.) (2007): *Handbuch interkulturelle Kommunikation und Kompetenz. Grundbegriffe – Theorien – Anwendungsfelder*. Stuttgart: Metzler.
19. Tsuchiya, Masahiko (2008) «Von der Migrationsliteratur zur «interkulturellen Weltliteratur». S. 301-314
20. Yousefi, Hamid Reza, Braun, Ina (2011) *Interkulturalität. Eine interdisziplinäre Einführung*. Darmstadt by WBG (Wissenschaftliche Buchgesellschaft). 142 S.